

УДК 351.86

А. Рогуля

ЕВОЛЮЦІЯ ФЕНОМЕНА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто еволюцію феномена безпеки життєдіяльності, вивчено теоретичні аспекти і проаналізовано сутність поняття “безпека життєдіяльності” та його трактування у науковому середовищі. Досліджено модель розвитку та наукові засади безпеки життєдіяльності. Запропоновано авторське визначення безпеки життєдіяльності.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, небезпека, безпека, культура безпеки, суспільство, людина, еволюція, феномен, сутність.

За сучасних умов господарювання особливої актуальності набуває проблема безпеки життєдіяльності людини. Це можна пояснити погіршенням екологічної ситуації як окремих регіонів, так і планети загалом, а також стрімким науково-технічним розвитком.

Перед суспільством стоять нові вимоги стосовно забезпечення безпеки людини. Адже сучасна система взаємодії людини з природою та технікою є далеко недосконалою, з певними відхиленнями та порушеннями, що спричиняє появу багатьох нових небезпек для нормальної життєдіяльності.

Доцільно зазначити, що багатоманітність небезпек пов’язана не лише техногенними, екологічними, соціальними, психологічними, культурними, технологічними та економічними змінами, а й іншими чинниками. Насамперед це високий рівень знань у суспільства про небезпеки, поширення цих знань через засоби масової інформації та мережу Інтернет, а також це ущільненість сучасного світу, яка здійснює тиск на суспільство, тим самим спричиняючи ризики безпечного стану людини в світі.

З огляду на це, проблема безпеки життєдіяльності в Україні вимагає додаткового вивчення.

Метою публікації є дослідження еволюції феномену безпеки життєдіяльності.

Поняття безпеки життєдіяльності має багаторічну історію розвитку. З плином часу змінювався світ і разом із ним відбувалися зміни в розумінні сутності безпеки та її ролі в житті кожної людини.

Безпека життєдіяльності зародилась з початку виникнення людства, з розвитком цивілізації набувала все більшого значення в житті кожної людини, а упродовж останніх років отримала наукове обґрунтування (рис. 1).

З рисунку видно, що безпека життєдіяльності пройшла довгий шлях розвитку – від практичної діяльності до науки.

Доцільно зазначити, що ще на давньоримських монетах можна було побачити зображення “СЕКУРИТАТА” – персонаж безпеки, представленого в образі сидячої або стоячої жінки, яка тримає у руках невелику сферу як символ влади та турботи імператора про безпеку Римської держави та його громадян. Безпека життєдіяльності завжди розглядалася в контексті будь-якої науки в межах окремого розділу, але найчастіше основні її принципи можна було зустріти в медицині. Саме всі розділи медицини були присвячені досліджуванню небезпек, які загрожують здоров’ю людини, а також розробленню заходів боротьби із ними. Зокрема, в

імунології, фармакології, санітарії, вони були теоретичною основою до медико-біологічної безпеки.

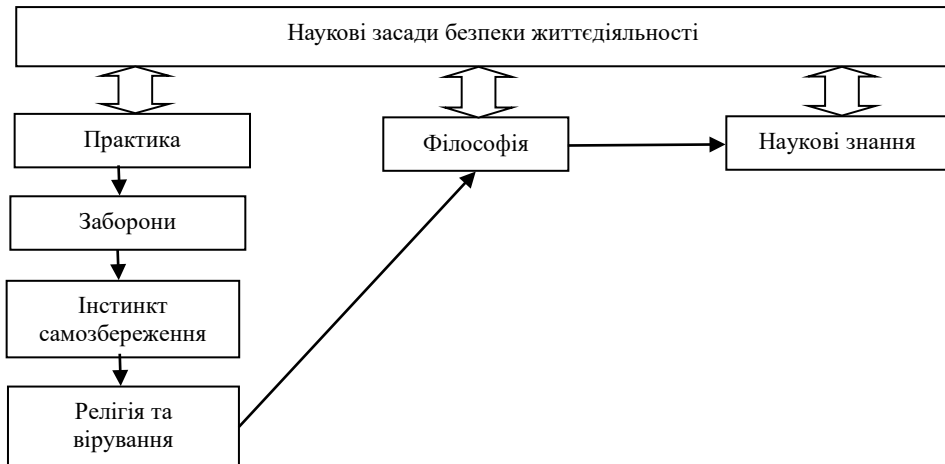

Рис. 1. Модель розвитку безпеки життєдіяльності [1, 2]

Історіографія розвитку безпеки життєдіяльності свідчить про те, що основні її аспекти згадувались ще в працях Геродота (484 – 425 рр. до н. е.) і Гіппократа (460 – 377 рр. до н. е.). У своїх працях вони описували важливість та необхідність безпечних умов при здійсненні трудової діяльності [3].

М. Ломоносов багато праць присвятив безпеці в гірництві, а відомий лікар епохи Відродження Парацельс, досліджуючи небезпеки в гірництві, запропонував принцип нормування, основою якого є правильно підібрана доза речовини, від якої буде залежати рівень безпеки життя людини. Адже неправильно підібрана доза речовини – це вже буде отрута, а не ліки. Також він є розробником захисту споруд від ударів блискавок.

Окрім М. Ломоносова, роль безпеки в гірництві досліджував німецький лікар та металург Агрикола, який всі свої дослідження виклав у праці “Гірська справа”, а італійський лікар Рамаццані у праці “Про хвороби ремісників” розкрив основи виробничої гігієни [4].

Так, відповідно до твердження У. Персі, вперше термін “securitas” (лат. безпечність, безтурботність, спокій) вживався у працях Сенеки, і це означало відсутність хвороб, турбот, причин для занепокоєння [5]. Пізніше, в 1190 р., у словнику англійського вченого-філософа Р. Гроссетеста цей термін трактувався як “спокійний стан духу людини, яка вважає себе захищеною від будь-яких небезпек”.

Із формуванням державності, сутність поняття “безпеки” набуває дещо нових рис і трактується по-іншому, зокрема як умови, за яких ситуація перебуває в стані спокою та абсолютної відсутності загрози для економічної, політичної, соціальної чи будь-яких інших сфер. Однак, із розвитком міжнародної співпраці між країнами та загостренням міждержавної конкурентної боротьби за реалізацію своїх національних інтересів, сутність поняття “безпеки” докорінно змінилась.

Якщо до ХХ ст. основою безпеки була ідея державної безпеки, оскільки вважалося, що держава зобов’язана захищати свою територію, цілісність, використовуючи при цьому розроблену систему заходів, то починаючи з ХХ ст. і до

сьогодні це поняття означає більше захист людини, її життя, аніж самої країни. Адже відчуття захищеності та безпеки дає людині вільно розвиватись та реалізувати свої права в будь-якій сфері суспільного життя. Виходячи з цього, безпека розуміється як умови, за яких суспільство та держава можуть ефективно функціонувати та розвиватись.

Доцільно зазначити, що проблема безпеки життєдіяльності є центральною не тільки в Україні, а й в інших країнах, лише його вираження в кожній країні є різним: бяспека (Білорусь), bezpečnost (Чехія), sécurité (Франція), sicurezza (Італія), bezpieczeństwo (Польща), sicherheit (Німеччина), security (Англія).

Перш ніж досліджувати причинно-наслідкові зв'язки зародження безпеки життєдіяльності, необхідно проаналізувати її трактування різними науковцями. Так, проблеми безпеки життєдіяльності досліджені в працях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців та учених, зокрема таких, як: О. Бельков, Ю. Воробйов, В. Пучков, Р. Дурнев, О. Гужва, И. Косуля, В. Ніколаєвський, Т. Краснянська, Ф. Мугулов, С. Белов, А. Ільницька, А. Козьяков, В. Кузнєцов, В. Сапронов, М. Рибалкін, В. Ліпкан, У. Персі, Е. Песегова, К. Клементс, А. Уолферс та інші.

Значна кількість праць, присвячених безпеці життєдіяльності, зумовлює комплексне та ґрунтовне вивчення її зародження, функціонування та розвитку в Україні.

Так, А. Уолферс вважає, що безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутим цінностям, а у суб'єктивному – відсутність страху за те, що зазначеним цінностям буде нанесено шкоду, вони будуть зруйновані. Безпека сама по собі розглядається як цінність, певне суспільне благо [6].

У науковця О. Белькова дещо інша думка стосовно цього поняття. Він розглядає безпеку як “стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів та установ, за яких забезпечується збереження їх якісного визначення з об'єктивно обумовленими інноваціями в ній та вільне функціонування, що відповідає її власній природі та нею визначається” [7].

Натомість І. Косуля, В. Ніколаєвський, О. Гужва переконують у тому, що основою безпеки є соціально-політична складова. Окрім цього, науковці наголошують, що питання безпеки є предметом у багатьох інших дослідженнях [8].

Світові соціологи ж не надають вагомого значення безпеці, а більше увагу приділяють вивченню систем забезпечення безпеки. Зокрема, К. Клементс у своїх роботах визначав безпеку як фундаментальний соціальний процес, спрямований на формування відносно безпечних соціальних, політичних й економічних (просторів) об'єднань, що дають змогу людям жити, пересуватися й бути вірними власній їм культурі, мові та самобутності, не остерігаючись прямих/опосередкованих, явних/потенційних загроз [9].

У визначенні В. Медведєва, який оцінював безпеку через систему факторів, що, з одного боку, створюють сприятливі умови для збереження цінностей, відносин, традицій, можливостей долати будь-які загрози, використовуючи при цьому свої внутрішні важелі, а з іншого – для розвитку суспільства і здатності держави досягнути поставлених цілей [10].

Оригінальне визначення сутності безпеки поширене в працях Ф. Мугулова, зокрема як система ознак, які оцінюють стабільний стан захищеності об'єкта від різноманітних небезпек, що можуть негативно позначитись на його структурі та функціонуванні. Науковець виокремлює такі складові ланки цього поняття: безпека-стан, безпека-ціль та безпека-норма. Також він стверджує, що основна мета безпеки

полягає у забезпеченні стабільного розвитку суспільства, однак розглядаючи безпеку в соціальному аспекті, це дає змогу якісно оцінити величину загроз та небезпек, оперуючи при цьому даними із визначення припустимого рівня безпеки [11].

Зовсім інше визначення безпеки дають А. Козяков, С. Белов та А. Ільницька, розглядаючи її як стан об'єкта захисту, за якого вплив речовин не повинен перевищувати допустимих меж [12]. Таке трактування не можна вважати досконалим через незрозумілі та неефективне визначення рівня допустимих меж чи небезпек.

Оригінальне трактування безпеки в контексті інституціонально-мережевого підходу представлено у працях В. Кузнецова, який пропонує визначати її як мережеву, стійку сукупність необхідних й достатніх чинників, що забезпечують: гідне життя кожної людини, захищеність всіх структур життєдіяльності родини, суспільства та держави; їх цілі, цінності, інтереси, культуру і спосіб життя, традиції від неприйнятних ризиків, внутрішніх/зовнішніх загроз; здатність ефективно попереджати небезпеки на основі культури компромісу щодо благополуччя та справедливості для всіх [13].

Цікавий аспект у розумінні безпеки наводить Є. Песегова, стверджуючи, що “безпека являє собою стан стійкого функціонування і відтворення соціального об'єкта/суб'єкта, динамічна рівновага якого підтримується за допомогою особливого інституціонального середовища” [14]. Науковець у своїх працях вказує на тісний зв'язок між освітою та безпекою, висуваючи освіту інструментом контролю за ризиками.

Трактування безпеки Н. Рибалкіним полягає у тому, що неправильно розглядати це поняття лише в аспекті захищеності, оскільки це одночасно і процес соціальної діяльності, і комплексний результат діяльності багатьох систем, і характерна ознака якоїсь конкретної системи [15].

Узагальнюючи визначення поняття безпеки життєдіяльності, В. Ліпкан виокремив чотири підходи до трактування цього поняття, зокрема:

- пасивного (безпека як стан дотримання певних параметрів й норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем);
- статистичного (безпека як стан захищеності від небезпек, загроз, ризиків);
- діючого (безпека як система заходів, спрямованих на створення безпечних умов життєдіяльності);
- апофатичного (безпека як відсутність загроз і небезпек) [16].

Зовсім по-іншому відбувається трактування науковцями особистої безпеки. У своїх роботах вони виділяють цей феномен як один із складових безпеки, основою якого є найважливіші людські потреби. Наприклад, Т. Краснянська трактує особистісну безпеку як “можливість конкретного індивіда до засвоєння суспільних і групових цінностей, розвиток у нього таких особистісних якостей, як мораль, гідність, розум і відповідальність” [17].

Цікаве визначення безпеки життєдіяльності використовується в працях В. Пучкова, Р. Дурнева і Ю. Воробйова. Відповідно до думки зазначених вчених, безпеку життєдіяльності треба розуміти як “оцінку життєдіяльності конкретної людини, основною умовою якої є розуміння культури безпеки”. Для того, щоб людина розуміла сутність цього феномену і знала його ціну, насамперед їй потрібно розуміти, що таке небезпека і до чого вона може призвести. Тому основою безпеки життєдіяльності є культура, досвід і знання [18]. Зокрема, Ю. Воробйов визначає

культуру безпеки життєдіяльності, як “стан суспільної організації людини, який забезпечує певний рівень його безпеки в процесі життєдіяльності”. Для вивчення методичних основ формування культури безпеки життєдіяльності потрібно визначити об’єкти, в яких потрібно формувати цю культуру, і які повинні бути її носіями, а також способи впливу на ці об’єкти з метою досягнення бажаних якостей та властивостей. Вчений стверджує, що основою формування культури безпеки життєдіяльності є особистість як система взаємозв’язаних якостей людини [19].

На думку Р. Дурнева, культура безпеки життєдіяльності людини полягає у сукупності способів, форм, методів взаємодії індивіда з середовищем у соціальній сфері. Однак відзначимо те, що таке пояснення неповноцінне, оскільки не повністю розкриває сутність феномена, обмежуючись лише однією сферою – соціальною [20].

Не зовсім вірогідним є трактування дослідження феномена в працях О. Вікторова, де культура безпеки життєдіяльності висвітлюється як “система знань проблем формування суспільства, держави або окремого індивіда, як у звичайних, так і в надзвичайних умовах життєдіяльності”. Основним недоліком такого визначення є той факт, що науковець не розглядав поняття через призму навчальної дисципліни, сфери практичної діяльності та соціальних характеристик [21].

Найбільш вдале і повноцінне визначення суті культури безпеки життєдіяльності запропонував В. Сапронов, описуючи її як “рівень розвитку суспільства та метод розумової діяльності людини в сфері забезпечення безпеки” [22].

Узагальнюючи наведене вище, необхідно зазначити, що авторське розуміння термінів “безпека” та “безпека життєдіяльності” можна розглядати як феномен особистої безпеки, оскільки людина виступає як в ролі об’єкта, так і в ролі суб’єкта безпеки.

Якщо йдеться конкретно про безпеку життєдіяльності, то насамперед необхідно з’ясувати сутність поняття “життєдіяльність”. Вивчивши поняття вищезгаданих термінів, можна визначити, що життєдіяльність – це умови, в яких людина живе і розвивається. Основна їх мета полягає у забезпеченні безпеки, однак часто буває так, що ліквідація небезпеки призводить до появи іншої небезпеки. Тому актуальнішою є безпека життєдіяльності, тобто такий рівень життя, який не спричиняє небезпеки та небезпек, що можуть негативно впливати на здоров’я, інтереси та життя людини.

Отже, проаналізувавши феномен понять “безпека”, “безпека життєдіяльності” та “культура безпеки життєдіяльності”, а також їх еволюцію, можна стверджувати, що безпека життєдіяльності людини завжди була важливою метою розвитку цивілізації. Кількість публікацій та число дискусій щодо питань безпеки життєдіяльності свідчать про складність та одночасно актуальність цього поняття. Аналіз літератури показав, що на сьогодні відсутнє єдине визначення змісту та сутності поняття безпеки, беручи до уваги багаторічну історію її зародження та розвитку. В кожному періоді сутність безпеки життєдіяльності вдосконалюється, але однаково залишалася актуальною і важливою для суспільства та держави.

Список використаної літератури

1. Воробьев Ю. Л., Пучков В. А., Дурнев Р. А. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения / под общ. ред. Ю. Л. Воробьева ; МЧС России. М. : Деловой экспресс, 2006. С. 20, 21.

2. Воробьев Ю. Л. Культура безопасности жизнедеятельности: системообразующий фактор снижения риска чрезвычайных ситуаций в современной России // *Право и безопасность*. 2006. № 3/4. 57 с.
3. Воробьев Ю. Л., Пучков В. А., Дурнев Р. А. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения... С. 20, 21.
4. Ломоносов М. В. Первые основания металлургии и рудных дел. СПб. : Императорская Академия наук, 1763. С. 41—55.
5. Перси У. От Сенеки до pubblica sicurezza: эволюция понятия “безопасность” в итальянской культуре // *Безопасность как ценность и норма: опыт разных эпох и культур* : матер. Междунар. семина. (15 – 17 ноября 2011 г., г. Суздаль). URL : <http://www.vostokoved.ru/images/stories/pdf/security.pdf>.
6. Wolfers A. A. *Discord and Collaboration. Essay of International Politics* // Foreword by Reinhold Niebuhr. Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1962. 24 p.
7. Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности // *Безопасность*. 1994. № 3 (19). 91 с.
8. Гужва О. А., Косуля И. Ю., Николаевский В. Н. Потенциал социологии безопасности в условиях институциональных изменений // *Вісник Одеського національного університету*. 2009. Т. 14. Соціологія і політичні науки. С. 164—174.
9. Clements K. *Toward Sociology of Security* // *University of Colorado Conflict Research Consortium Working Paper*. 1990. July. № 4. 205 p.
10. Медведев В. Б. *Методологические основы социологического анализа безопасности*. Сочи : СиМБиП, 2002. С. 16—19.
11. Мугулов Ф. К. *Теоретико-методологические и прикладные аспекты социологического анализа безопасности личности в современной России* : монография. Сочи : Изд-во СГУТиКД, 2003. С. 26—31.
12. *Безопасность жизнедеятельности* : учеб. для вуз. / С. В. Белов, А. В. Ильницкая, А.Ф. Козьяков [и др.] ; [под общ. ред. С. В. Белова]. М. : Высш. шк., 1999. 447 с.
13. Кузнецов В. Н. *Социология безопасности* : учеб. пособ. М. : КДУ, 2009. С. 16, 17.
14. Песегова Е. В. Высшая школа как стратегический компонент национальной безопасности РФ (социологическая интерпретация) // *Научные ведомости БелГУ*. 2009. № 10 (65). Вып. 9. С. 114—117. (Серия “Философия. Социология. Право”).
15. Рыбалкин Н. Н. *Философия безопасности*. М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. 296 с.
16. Ліпкан В. А. *Теорія національної безпеки* : посібник. К. : КНТ, 2009. С. 362, 363.
17. Краснянская Т. М. Личная безопасность человека в проблемном поле психологии безопасности // *НТИ : Наука. Технологии. Инновации*. 2005. № 40. С. 145—153.
18. Воробьев Ю. Л. *Культура безопасности жизнедеятельности... 57 с.*
19. Воробьев Ю. Л. *Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения... С. 20, 21.*
20. Там же. С. 20, 21.
21. Викторов А. Ш. *Введение в социологию безопасности* : [курс лекц.]. М. : “Канон +” РООИ “Реабилитация” : ОИ “Реабилитация”, 2008. 567 с.

22. Сапронов В. В. Идеи к общей теории безопасности // ОБЖ. Основы безопасности жизни. 2007. № 1/3. URL : http://xn—90akw.xn—p1ai/data/documents/sapronov_teoriya.pdf.

A. Rogulia

EVOLUTION OF THE PHENOMENON OF LIFE SAFETY